

1568

400 ÉV

1968

# UNITÁRIUS ÉLET

XXII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1968. JÚLIUS—SZEPTEMBER

BÉKE, SZABADSÁG, TOLERÁNCIA ● PEACE, FREEDOM, TOLERANCE ●  
FRIEDE, FREIHEIT, TOLERANZ ● PAIX, LIBERTÉ, TOLÉRANCE

*„Köszöntések egymást szeretet csókjával”*

(Péter I. 5. r. 14. v.)



Unitárius Egyházunk megalapításának négyszázéves évfordulója alkalmából ünnepszentelésre gyűlünk össze egyházunknak és magyar unitárius hitűnknek ősi bölcsőjénél Kolozsvárott, Tordán és Dávid Ferenc megdicsőülésének színhelyén, Déván. Déváról utunk azonban idehoz mindannyiunkat magyar hazánk fővárosába Budapestre, hogy itt is ünnepet szenteljünk és együtt örvendezzünk egyházunk megalapításának és egyházunk megalakulásával szervesen összefüggő nagy történelmi ténynek: a lelkiismereti és vallásszabadság elvének kimondása és törvénybeiktatása fölött.

Külön hangsúlyt ad jubiláris ünnepségeinknek az a tény, hogy az unitárius és szabadelvű kereszténységnek egész történelmi és jelenkori képviselete jelen lesz ünnepségeinken, hogy együtt örvendezzenek külföldről közénk érkező testvéreink velünk, az örvendezőkkel.

Első ízben történik négyszázéves életünk folyamán, hogy valamennyi testvéregházunk és velünk rokon teológiai irányzatok képviselői együtt ünnepelnek velünk. Korábbi történelmi évfordulóink alkalmával többnyire csak angol és amerikai unitárius hitrokonaink küldöttei jelentek meg körünkben. Ma viszont jelentősen kibővült a velünk együtt ünneplők tábora. Jelen lesz ünnepségeinken „A Szabadelvű Keresztények és a Vallásos Szabadság Világszövetsége” egész elnöksége, végrehajtó bizottsága, titkársága és a hágai központi igazgatóság képviselete. Együtt imádkoznak és ünnepelnek velünk a svájci református egyház szabadelvű szárnyának képviselői, valamennyi kantonális egyház képviseletében. Itt lesznek az ősi testvéri holland remonstráns és mennonita egyház képviselői. Szabadelvű holland evangélikus és református egyházak reprezentánsai. Itt lesznek a német unitarizmusnak, a humanista szabadegházaknak és nem utolsósorban a német evangélikus, illetve az Unióban egyesült evangélikus és református német egyház szabadelvű küldöttei, valamint számos európai és tengerentúli egyetemnek neves képviselői is. Boldogan tekintünk végig ezen a nagyszerű gyülekezeten és hálát adunk Istennek azért, hogy a második világháború iszonyatos és embertelen pokla után újra felragyogtatta előttünk a megbékélésnek és a testvériségnek áldott útját! Hálát adunk Istennek azért is, hogy szent lelkének erejével ösztönzött bennünket arra, hogy a sokszor már teljesen feledésbe merült történelmi és testvéri kapcsolatok felújításához erőt adott.

Magyarországi egyházunk, a magyar unitarizmusnak csupán parányi része. Önállóságunkat történelmi szükségesség szülte. Harmadszor történik ez velünk négyévszázados történelmi múltunk folyamán. A XVI. században Dávid Ferenc halálát követően nemcsak földrajzi és politikai határokkal megvont helyzet teremtette meg az elválás és a különállás állapotát, hanem azok az ismert elvi okok is, amelyek a Blandrata-Hunyadi Demeter-féle felfogás és a Dávid Ferenci szellemet töretlen hűséggel őrizni kívánó Karády Pál és a joghatósága alá tartozó ún. „alföldi püspökség” között mutatkoztak. Nem vállalkozhatunk eme elvi ellentétek boncolására és értékelésére, csupán emlékeztetül annyit, hogy a magyarországi virágzó unitarizmus nemcsak az ellenreformációnak megsemmisítésünkre irányuló törekvései következtében enyészett el, hanem elapadásunknak egyik döntő oka kétségtelenül

hittestvéreinktől való teljes elszigeteltségünk volt! Az első világháborút követő ún. „trianoni időszak” sajátos helyzetet teremtett. *De facto* a Magyarország területét felölelő IX. egyházkör önálló volt, azonban *de iure* szerves része maradt iurisdictionálisan is az ősi erdélyi egyháznak. Ismerjük azonban ennek a korszaknak ingadozásokkal teli problémáit és a tragikus történelmi fordulatokból adódó gondjait. A második világháborút követően egy rövid ideig még jogilag ugyanez a helyzet állott fenn, azonban 1949. június 1-e óta, amióta életbelépett „A Román Népköztársasági Unitárius Egyház Szervezeti Szabályzata”, és a „Magyarországi Unitárius Egyház Szervezeti Törvénye” teljes hatályosságával számunkra visszaadatott, a teljes különállásnak joghelyzetébe kerültünk, ami természetesen sohasem érintette, nem is érintheti teljes lelki és szellemi egységünket! Mi azonban kevesen vagyunk, csupán a hitünk nagy. És ezzel a hitünkkel törekedtünk arra, hogy elkerüljük a XVI. században már megtapasztalt veszedelmét az elszigeteltségnek. Segítségünkre sietett hazánk kormányzatának bölcsessége és megértése, lehetővé téve számunkra, hogy lelkészutánpótlásunkat, hitünk ősi „Mekkájában” nevelhessük, bár természetesen biztosította számunkra is a lelkésznevelés és az akadémiai fokú teológiai munkálkodás szabadságát. Másrészt biztosította valamennyi külföldi testvéregyházunk felé is az intenzív kapcsolatok felvételének és ápolásának lehetőségét is, úgyannyira, hogy élve ezzel a nagyszerű lehetőséggel, arra a történelmi szerepre vállalkozhattunk, hogy újra felvegyük nemcsak a hagyományos unitárius nemzetközi kapcsolatainkat, hanem azokat kiszélesítsük, kiterjesszük, az egész szabadelvű keresztény és vallásos élet táborára. Így teremthetjük meg kapcsolatainkat az I. A. R. F. világszövetséggel, amelynek végrehajtó bizottságában is helyet foglalunk és így szélesedtek ki kapcsolataink a testvéri egyházak és irányzatok felé, akiknek illusztris képviselői mint testvérek érkeznek most hozzánk, hogy testvéri csókkal köszöntsük egymást a jubiláris ünnepek nagyszerű alkalmával!

Szerény büszkeséggel mondhatjuk el, hogy magyar unitárius egyháztörténelmünk most kezd csak igazán és tudatosan beleépülni a világ különböző unitárius és szabadelvű egyházainak történelmi öntudatába. A négy évszázadon át rendkívül szűkkörű volt ismeretségünk. Most válik számos testvéri egyház történelmi szemléletének egyik alappillérvé egyházunk története, amit annál is inkább nagyra értékelünk, mert 10–15 évvel ezelőtt számos, most velünk együtt ünneplő egyházban még nevünket is alig ismerték, semhogy a mi sok tragikummal átszőtt egyháztörténelmünket oyannak tekintették volna, mint amelyben saját élő hitüknek is mélyebb gyökereit kell keresniök. Egyházzervezetileg sokban különbözünk egymástól, hiszen mindegyikünknek sajátos történelmi fejlődése határozta meg külső arculatát. A fundamentális elvi kérdésekben azonban mindannyian egységesek vagyunk. Szerelmesei a lelki-

ismereti szabadságnak, lángoló hívei a tolerancia elvének és annak alapján harcosai, a jézusi kereszténység és a tiszta humanitás jegyében, egy olyan békés világnak, amelyben lehetlenné válik a jóakarató emberek és népek szolidaritása folytán bárminemű erőszak, kiszákmányolás, leigázás és szolgaság! Testvéri szívvel küzdünk az emberi szabadságjogokért és mindenekelőtt azért, hogy létrejöjjön egy olyan világ, amelyben ne csak kényszerből fakadóan éljenek békésen egymás mellett az emberek és a népek, hanem tudjanak a szabadságnak és emberségnek fényében minden vonatkozásban együtt is élni! Tudjuk, hogy ez a nagyszerű cél nem érhető el csupán az által, ha egyszerűen kifejezzük vágyainkat és imába foglaljuk óhajainkat. Tettekkel is bizonyítanunk kell. Úgy miként tette ezt egyházalapító nagy hitvallónk, Dávid Ferenc, akinek dévai várbörtöne előtt is találkozni fogunk — ott, ahol vérevel írta börtöne falára, hogy „az igazságot útjában semmi föl nem tartóztatja”.

Amikor szélesebb kapcsolatainkat építettük, számos külföldi testvéregyház képviselője, aki hazánkba látogatott, valamilyen sajátos „keleti vonásnak” tekintette azt, és ámuló csodálkozással nézte, hogy nálunk férfiak is megölelik és megcsókolják egymást. Azóta tudják és újra gyakorolják velünk együtt valamennyien, közös találkozásaink alkalmával, az együvé tartozásnak, a közös célok szolgálatában állóknak ezt a testvéri szimbólumát — nem sajátosan „keleti szokásként”, hanem annak az apostoli biblikus intésnek jegyében, amelyet Péter I. levele 5. r. 14. verséből idéztünk előljáróban is: „Köszöntétek egymást szeretet csókjával!” Ezzel a testvéri csókkal, öleléssel köszöntöm én is Magyarországi Unitárius Egyházunknak minden hívét, imádságos lelkű, hazánknak és népünknek boldogabb jövőjét építő hű tagját! Hű szolgatársaimat, akik fáradhatatlanul munkálkodnak az Úr szőlőjében, áldozatosan, de töretlen buzgósággal, méltón ahhoz az unitárius lelkészpalásthöz, amelyet Isten szent lelkének erejével vállukra helyezett unitárius sorsközösségünk bizalma és szeretete! Köszöntöm testvéri csókkal és magamhoz ölelem ősi anyaszentegyházunknak történelmi szülőföldjét és annak drága népét, élén pátriarchális korú, áldott életű főpásztorával, tudós püspökével, aki valóban primus inter pares! Köszöntöm ünnepszentelésünkre érkező valamennyi testvérünket, akik tengereken innenről és túlról sietnek körünkbe: Zwingli hű zászlóvivőit, Luther felvilágosult követőit, a szabadságszerető remonstránsokat, az amerikai és angol unitáriusokat, az universalistákat, hollandokat, németeket, franciákat, a világszövetségen keresztül Indiától a „Felkelő nap országáig” és a Fülöp-szigetekig kiterjedő kapcsolataink révén a velünk együtt örvendező és imádkozó testvéreinket. Adjon Isten áldott emlékeztést, boldog ünnepszentelést, hogy erőt merítsünk holnapos életünk békés, boldog és szabad emberi világának megteremtéséhez.

R. Filep Imre  
helyettes püspök

## A vallásszabadság törvénye

„Urunk Ofelsége, miképpen ennek előtte való gyűlésiben országával közönséggel, az religio dolgáról végezött, azonképpen mostan és ez jelen való gyűlésben azt erősíti, tudniillik, hogy mindön helyökön a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék kiki az ő értelmök szerént. Es ha az Község venni akarja jó, ha nem denig senki kényszerítéssel ne kényszerítse, mert az ő lelke azon meg nem nyugszik. De olyan prédikátort tartasson, az kinek a tanítása ő néki tetszik. Ezért denig senki a szuperintendensek közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék a religióért senki senkitől, az elébbi constitutiók szerént. Es nem engedtetik meg senkinek, hogy valakit fogsággal, avagy helyéből való elmozdítással fenyoessen az tanításáért, mert az hit Isten ajándéka mely hallásból lésszen, mely hallás Isten igéje által vagyon.”

## Meghívó

A Magyarországi Unitárius Egyház 1968. augusztus 21-én, szerdán du. 6 órai kezdettel rendkívüli Zsinati Főtanácsot tart, amelynek keretében ünnepélyesen megemlékezik a vallásszabadságot kimondó tordai országgyűlés négyszázadik évfordulójáról. Mivel nagyszámú belföldi és külföldi résztvevőre számítunk, az ünnepség színhelye a **Deák Ferenc téri evangélikus templom** lesz. Áldott ünnepszentelésünkre az Unitárius Élet hasábjain keresztül is szeretettel hívjuk meg hittestvéreinket, lapunk olvasóit.

Kérjük, hogy a részt venni akarók jelentkezésüket küldjék be egyházunk központjába Budapest V. ker. Nagy Ignácz utca 2–4. sz. Akik válasz-kartonos külön meghívót kaptak, kérjük jelentkezésül a válaszlapot küldjék be hozzánk, függetlenül attól, hogy más formában jelentkeztek-e vagy nem.

Zsinati Főtanácsunk ünnepi Istentisztelettel ér véget, melyben a liturgikus szolgálatot külföldi testvéregyházaink kiküldötteivel végezzük.

# Határozat az Egyezmény 20. évfordulóján

## I.

A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa a Magyar Népköztársaság államával kötött *Egyezmény* 20. évfordulója alkalmával Isten iránti hálaadással megállapítja, hogy gondviseléséből fakadó emberi jóakarat Egyházunk szolgálatát lehetővé tette új társadalmunkban is. Unitárius egyházunk megtalálta helyét szocialista társadalmi rendünkben.

Szívesen tekintünk vissza az 1948. október 7-én megkötött Egyezményre, amelyet Unitárius Egyházunk képviselői hazánk egyházaival közösen írtak alá és amely az eltelt két évtized folyamán Egyházunk és Államunk közötti együttműködésünknek sok szeretettel és emberséggel megpecsételt zálogává vált. Az Egyezmény elvi alapjai szilárdnak bizonyultak és ezért a jövő számára is olyan bázisnak tekintjük, amely kitűnő kapcsolatainknak és jövőbeni együttműködésünknek elmélyítését szolgálják.

A szocialista társadalmi rendben otthon érezzük magunkat és örvendezünk, hogy Unitárius Anyaszentegyházunk megalapítása, valamint a vallás és lelkiismeret szabadságának törvénybe iktatása 400-ik évfordulóján emlékezhetünk meg az Egyezményről, mint történelmi létezésünknek jelenkori biztosítékáról. Szívvel-lélekkel egynek tudjuk magunkat népünkkel, hazánkkal, hűségesen szolgálva azt a szent ügyet, amely az egész emberiség békéjének megoltalmazására irányul.

## II.

A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa örömmel és hálaival állapítja meg, hogy az Egyez-

ménynek az a része, amely az államsegélynek 1968. év végéig történő teljes megszüntetését mondja ki, népköztársaságunk kormányzatának jóakarátú megértése folytán nem került érvényesítésre. Köszönetünket és hálánkat fejezzük ki kormányzatunk iránt, hogy az Egyezménynek eme pontját nem hajtotta végre, hanem az államsegélyt továbbra is folyósította.

Egyházi Képviselő Tanács az Egyezményben kifejezésre jutó alapelveknek megfelelően változatlanul tiszteletben tartja az egyház és az állam szétválasztására vonatkozó koncepciót, beleértve ennek az elvi álláspontnak az anyagi vonatkozásait is, mely szerint kötelességünknek tartjuk Egyházunk önfenntartásának teljes megszervezését és biztosítását. Addig is azonban számítunk népköztársaságunk kormányzata megértő támogatására.

Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa azzal a kéréssel fordul a Magyar Népköztársaság Kormányához, hogy a Magyar Népköztársaság Államával 20 évvel ezelőtt megkötött Egyezmény elvi alapjainak tiszteletben tartása mellett az Egyezmény időhöz kötött szakaszának lejártá után, továbbra is részesítse a Magyarországi Unitárius Egyházat az eddig is élvezett államsegélyben.

A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa megismétli köszönetét népköztársaságunk kormányának megértő támogatásáért és az Egyezmény keretein túl is biztosított anyagi támogatásért. Az Egyházi Képviselő Tanács felkéri és megbízza Elnökséget, hogy jelen kérelmünket a Magyar Népköztársaság Kormányához eljuttatni szíveskedjék.

Budapest, 1968. július 26.

## Dávid Ferenc mondja...

### „Az egy önmagától való felséges Isten...”

Dávid Ferencnek ez a műve 1571-ben jelent meg a gyulafehérvári királyi nyomdában. Az alábbiakban a pünkösdi lélekről szóló fejezetből közlünk egy rövid részletet.

„Különbség van az Ótestamentum és az Újtestamentum között a lélek megadásában. Mert amit Joel 2. és Ézsaiás 44. a lélek kiontásáról jövendöl, Krisztus és az apostolok megmutatják annak kiteljesedését Pünkösdi alkalmával... Ez a lélek a mű üdvösségünknek pecsétje, vigasztaló lélek, holott az ótestamentumi törvénynek lelke a félelemnek, rettegésnek és rabságnak a lelke volt. Nem a szabadságnak avagy a fiúságnak, miként az Újtestamentum lelkéről mindenkoron ez bizonyítatik... Annak felette az Újtestamentumnak lelke galamblelkű, szelíd, nem acsarkodó, ki a meg nem romlott nádszálát meg nem rontja, a füstölgő mécsest ki nem oltja. Senkivel gonoszat nem cselekszik, hanem minden jót. És mindenkoron mindeneket erre tanít. Nem ily lélek volt az Ótestamentumban, mert fegyverrel és rettenetes átkozásokkal és bosszúállásokkal kényszerítte vala az embereket Mózes és Illés a törvény megtartására és Illés próféta tüzzel emészté meg az ellen-ségeket...”

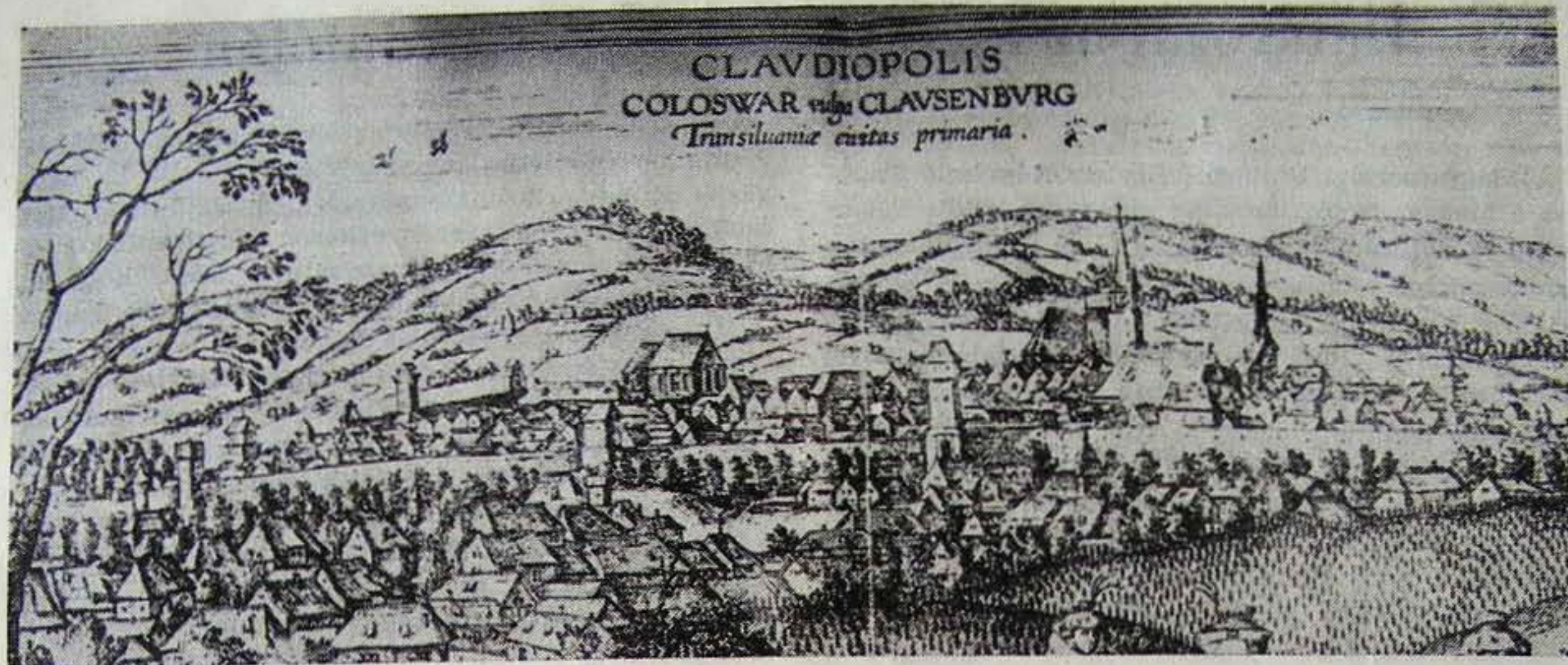
### A szeretetről és a szabadságról

„Aki nem szeret — nem hisz. Lélek a hit szerzője, szeretet szül szeretetet. A Szentírás gyakran összeköti a kettőt s a hitnek ad elsőbbséget. Sok szól azonban a szeretet elsőbbsége mellett. A szeretet szélesebben kiárad mint a hit. A hit csak szemlélődés, a szeretet cselekedet. A hit csak Istent illeti, a szeretet Istent és embertársainkat egyaránt... A szeretet megeleveníti a hitet... Felségesebb szeretni, mint hinni. A szeretet minden súlyosat eltűr, megkönnyíti, még a szegénységet és a halált is... A hit a tökély kezdete, a szeretet legmagasabb foka... A hit elkezd a jót, a szeretet elvégzi...”

De Regno Christi. VII. fejezet.

„A Szentírásban sehol nem olvassuk, hogy Isten ígét és a vallást tüzzel-vassal kelljen terjeszteni. Krisztus országa, népe és annak áldozata önkéntes. Fegyverrel és fenyegetéssel az evangélium elfogadásra nem kötelezhető, önként engedelmeskedik az. Nincs nagyobb esztelenség, sőt lehetetlenség, mint külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet s a lelket, aki felett hatalommal csak a teremtője bír...”

Refutatio scripti Petri Melii  
c. műve ajánlásából.



Képünk a XVI. századi Kolozsvárt ábrázolja. Egykorú mester műve, rajza tehát hiteles. Amikor a kép készült, lakossága teljesen unitárius volt. Falai között született és lelkészkedett Dávid Ferenc, az unitárius vallás megalapítója. A romániai unitárius egyház ünnepeinek jelentős része ebben a városban fog lezajlani. Jó, ha ejtünk néhány emlékező szót a kolozsvári vallásról, a kolozsvári szellemről.

Torda városa, a vallásszabadság törvényét kimondó országgyűlés színhelye, Kolozsvár és Gyulafehérvár között van és ez a tény jelképes is. Gyulafehérvár a XVI. század Erdélyében az államhatalom és az uralkodó centruma, Kolozsvár a szellemi életé. Gyulafehérváron, János Zsigmond választott magyar király udvarában az európai diplomácia kiválói vonulnak fel fényes ruhákban, Kolozsváron egyszerű fekete talárban, de az emberi szellem csodálatos fényét ragyogtatva ad találkozókat egymásnak az a kis követi sereg, amely az egyre inkább reakcionáriussá váló szellemi életben a lüktető és csodákat teremtő európai újjászületés és emberieség vallásos arculatát igyekszik megrajzolni, és átmenteni egy jobb kor számára, a vallási gyűlölködések, a párizsi vérnászok, a dogmatikai szörzsálhasogatások egyre sötétülő viharfelhői alatt. Milyen csodálatos volt ebben a milióban az a tény, hogy a fényes udvar útnak indult az emberi szellem egyszerű, fekete taláros városa felé, és ebből a városból elindultak az uralkodó főváros felé. A fényes sereg paripái gyorslábúak voltak és a találkozás a szellem fővárosának szomszédságában történt meg, Tordán. S ez jól is volt így, mert az országgyűlés tanácskozásain, törvényein a szellem pecsétje mutatkozik elsősorban. Az eredmény? A korszak leghaladóbb, legragyogóbb és legemberibb döntésének, a lelkiismereti szabadság törvényének kodifikálása.

Lehet, hogy első kimondói gúnynak, csúfolódásnak szánták ezt a megjelölést: kolozsvári vallás. Az évszázadok gördülése azonban becsületet és tiszteletet szerzett neki. Ezzel a tisztelettel emlegetik ma már mindenütt, ahol úgy hisznek a haladásban, hogy annak végső célja Isten, úgy tisztelik az alkotó embert, hogy Isten munkatársának tekintik és azt vallják az emberi lélekről és gondolkodásról, hogy annak legfőbb kritériuma és joga a szabadság. A kolozsvári vallás első intézményesített formája a renaissance vallásos eszméinek. Lényegesen más mint valamennyi addig kialakult vallás. Téves az a nézet, hogy a reformáció egy progresszivitás, amely Lutherrel kezdődik, Kálvinnal folytatódik és Dávid Ferencsel tetőzik. Előbb volt a katolicizmus, a maga ragyogóan konstruált dogmatikájával, 1500 esztendő törekvésével, amellyel jobba

akarta tenni a világot és embereket. Mikor azonban önellentmondásba került az étellel és annak problémáival, dogmatikája kerékkötőjévé vált a haladásnak, hatalmas robbanással szakadt szét és vesztette el híveinek egy jelentős részét. A romokon épülő utódegyházak Luther és Kálvin hívei a személyes hit kihangsúlyozásával újat hoztak a lelki életbe, a formális elemek kiküszöbölésével, a közbenjárók kiiktatásával emberközelségbe álmodták Istent. De téziseiket éppen olyan doktrínává és csálhatatlanná tették, mint amilyenek a katolicizmus eszmevilágában voltak az egyetemes zsinatok tézisei. A kolozsvári vallás ezzel szemben Jézus elvére épített, amikor komolyan vette a szombatnapi kalásztépés történetének tanulságait és bátran a világ elé állt vele; nem a szombat, a vallás, a doktrína az ember zsarnoka, hanem az ember teremt magának doktrínákat és azokat használja amíg életbiztonságát szolgálják, de azonnal elveti ha azok az emberi lélek fejlődésének és kiteljesedésének gátjaivá válnak. A kolozsvári vallás elveinek gyakorlatba átültetője maga Dávid Ferenc, akinek egész élete az állandó belső harc és vizsgálódás, amellyel mind tisztábban és igazabban akarta megismerni Istent és gondolkozás nélkül vette el addigi téziseit, ha tisztább képletet kaphatott az igazságról. Persze ezért állhatatlannak, sőt kalandornak titulálta a korlátolt meg nem értés, felekezeti elfogultság. De hála Istennek, hogy voltak ilyen kalandorok az emberi szellem története folyamán. Mi lett volna, ha Galillei, vagy Giordano Bruno megmarad a tisztos doktrínák világában. Vagy elvonult volna a tömeghalál és lassú sorvadás rémképe az emberek elől, ha az orvostudomány dogmáihoz ragaszkodik Róbert Koch? A kolozsvári vallás hisz a haladásban, az állandóan változó formákban, az alkotó élet lüktetésében, és ezért modern, és ezért különbözik minden más felekezettől és ezért nem értik meg a többi vallások.

A fejlődő élet újabb és újabb elveinek kutatásához viszont szabadság kell. És a kolozsvári vallás egyedül volt biztosítéka — önellentmondás nélkül, paradoxon nélkül — a vallásszabadság törvényének. Tordai országgyűlés csak a kolozsvári vallás országában, a kolozsvári vallású államhatalom országgyűlése és uralkodója mellett vált lehetségessé. A XVI. században és az utána következő századokban reálpolitikai tényezők figyelembevételével, esetleg vallási közömbösségből türelmi rendeleteket alkottak, de vallásszabadság törvény csak egy volt az emberiség történetében.

Szász János

# Négyszáz esztendővel ezelőtt

(Unitárius hitünk útja a XVI. században Erdélyen kívül)

Azt hiszem, hogy unitárius szentévünk teljesebb lesz, ha az ünnepélyes megemlékezések során foglalkozunk az Erdélyen kívüli unitarizmus múltjával is. Emlékezzünk, mert a vallásszabadság törvénye adta meg erkölcsi és elvi alapját a mai Magyarország felé meginduló unitárius hittérítésnek. Emlékezzünk erre a nagyszerű mozgalomra azért is, mert megismerhetjük a mai magyarországi unitarizmusnak XVI. századi előzményeit, annak kiváló képviselőit és azt az egyáltalán nem lebecsülendő szerepet, amelyet hitünk játszott egy vérzivataros történelmi korszak magyar népének fennmaradásában.

Mondanivalóm anyagában nem lesz sok új. Inkább szintézisre és a társadalmi rugók bemutatására törekedtem. Tudomásom van róla, hogy a magyarországi unitarizmus történetének kutatásában hatalmas kutatómunka folyik, amely meglepő eredményekre vezethet. Úgy érzem azonban, hogy a szentév és a magyarországi tradíciók szükségessé teszik összefoglalásomat.

## A félhold árnyékában

A XVI. század magyar történetére, anyagi és szellemi területen egyaránt, súlyos pecsétként nehezedik a török megszállás. A mai Magyarországnak több mint kétharmada fokozatosan a megszállók kezébe kerül. Földesurai a legtöbbször királyi vagy erdélyi fejedelmi területekre menekülnek. A hűséggel helytálló jobbágyság a felvonuló csapatok állandó pusztításai, az új, a török földesurak zsarolásai és a kétfelé adózás nehéz terhei közepette próbálja berendezni életét, menteni faluját a jövő számára. Ebben az időszakban minden egyes falu egy kis országgá változott, amely maga gazdálkodott, gondoskodott szellemi életéről és igyekezett — annyira amennyire lehetett — függetleníteni magát a hódítótól. Ezek a kis birodalmak maguk döntöttek gazdálkodásukról, életükről, de maguk döntöttek hitükről, papjaik személyéről és iskolájukról is. Akármilyen ragyogók is az „egri csillagok” hősi helytállásai, az élet heroizmusa, a jövőendő záloga mégis ezekbe a paraszti faluközösségekbe, szaknyelven kommunikatásokba volt letéve.

A faluk közül néhány kedvező helyzetű mezővárosra emelkedett, „tőzsérekkel”, „árosokkal”, nagyobb anyagi jóléttel és az ebből folyó biztonságosabb élettel, végső szerkezetükben azonban az ő életformájuk is azonos volt a jobbágyfaluk életével, csak méreteik lettek egyre nagyobbak.

Már előzőleg a lutheránus, majd kálvinista hódításoknál is, de még inkább az unitárius előretörések idején ezeknek a kommunikatásoknak állásfoglalása döntötte el egy-egy újabb hitbéli irányzatnak elfogadását vagy elvetését. A kisebb vagy nagyobb rengésekkel kísért döntések után ezek a faluközösségek példátlan hűséggel álltak meg az elválasztott hitük mellett, és közülük nem egy valóságos szellemi központta nőtte ki magát. Jó ezt tudni, mert a vallásszabadság törvényének az a kitétele, hogy a község szabadon választhatja papját, vagy az a tény, hogy a térítő papok a falut akarják megnyerni, csak így érthető meg igazán.

## Unitárius nyomok Dávid Ferenc fellépte előtt

A legelső unitárius eszmék felbukkanása nem kapcsolható névhez, történelmi személyhez. 1545-ben az erdélyi zsinat cikkei kihangsúlyozzák a Szentháromság hitének fontosságát, egyúttal kárhóztatják „mindazokat, akik mást hisznek, kiváltképp azokat, kik azt mondják, hogy „Istenből három személyt költöttünk.” Ezek a XVI. sz.-i zsinatok gyakorlati célból ültek ösz-

sze, konkrét igényeknek megfelelően fogalmazták téziseiket, és ha ilyen kárhóztató határozatokat hoztak, feltétlenül létező személyeket, „mindazokat” ítélték el vele.

Életéről nem sokkal többet tudunk, de tanait az ellenfél Méliusz Péter vitairatából már jól ismerjük annak a vallási forradalmárnak, aki az első unitárius hittérítő, aki Debrecen „lelki válságát” idézte elő 1561-ben, 3 évvel megelőzve az „unitárius Dávid Ferenc” elindulását. Kőröspeterdi Arany Tamásnak nevezték ezt a rendkívül logikusan gondolkodó és kora radikális teológiáját feltétlenül ismerő papot. Így az unitarizmus tulajdonképpen Magyarországon lépett fel tételen először, Debrecenben, illetve környékén. Amint tanaiból kitűnik, ismerhette az 50-es évek végén nálunk élt Stancaró eszméit, de tisztában volt a reneszánsz forradalmi vallási koncepcióival is. Tagadja a Szentháromságot, ma is helytálló érveléssel, hogy a teremtett, Atyától küldött, élt, szenvedett és meghalt Fiú, nem lehet egylényegű az Atyával. A Szent Lelket szeretetnek értelmezi, amely küldeti az Atya által. Antropológiája, embertana kora reneszánsz pozitív emberértékelésére épül és — bár formailag megőrzi — alapjában támadja meg az orthodoxia pesszimizmusát az eredendő bűnnel kapcsolatban. Kora szociális problémáival kapcsolatban is állást foglal, amikor a földi kincseket és a javakat ördögnek, azaz bűnnek tartja. Lélektana a korabeli északolász radikális filozófia hatását tükrözi, amikor tagadja a testtől független léleknek létezését.

Hatalmas és tárgyilagos tanulmányt érdemelne ez a rendkívül eredeti gondolkodó, aki radikalizmusával sokban megelőzte Dávid Ferencet is, és akinek gondolkörét csak az 1570-es éveknek kolozsvári szabadelvű köre (Paleolog, Sommer, Neuser, Glorius és Dávid Ferenc) érte el és haladta túl.

Arany Tamással együtt Olajos Jánost emlegetik „aszú falevélként”. Valószínű, hogy az utóbbi követője lehetett az előbbinek. Gondolkozásvilágáról azonban nem tudunk semmit.

## Kolozsvári intermezzo

1564-től kezdhetette alapos vizsgálat alá venni Dávid Ferenc a Szentháromság dogmáját. Filstich Lőrincz kolozsvári főbíró naplója szerint 1566. január 20-án először prédikált ellene Kolozsváron a nagy nyilvánosság előtt. Induláskor lényegesen óvatosabb volt, mint Arany Tamás radikális teológiája. Országos jelentőségű pozícióban lévén, ez érthető is. Két dolgot azonban már ekkor is magáévá tett és ez rendkívül fontos a hódoltság unitarizmus szempontjából. Az egyik a vallásszabadság törvényének következetes érvényesítése, ama teljesen modern szemléletmód következményeként, hogy a viták termékenyek, mert rajtuk kibukkan az igazság. Mindkét tézis, alapelv az unitarizmus kiteljesedését segítette elő, de lehetőséget adott a magyarországi misszió számára is. Két hitvita Debrecenben, egy Nagyváradon, a hitvitákra begyülekező magyarországi papok feltétlenül ezekre a területekre irányították Dávid Ferencék figyelmét.

## Egy eredménytelenül végződött kísérlet

Még maga Kolozsvár is erjedésben volt, Dávid Ferencnek paptársaival kellett első küzdelmeit megvívnia, amikor 1565. év végén az egyik lelkes tanítvány Egri Lukács hazatér a felvidékre, szűkebb hazájába Kolozsvárról. Bár az antitrinitarizmusnak legenyhébb formáját képviseli (mint ahogy ezt képviseli a fellépő Dávid Ferenc és Blandrata is ebben az időben) működését sem Méliuszék, sem pedig a királyi Magyarország államhatalma nem tűri. Egri Lukácsot

börtönbe zárják és valószínűleg itt is hal meg. Ettől kezdve a felvidéki részekről, nevezetesen Kassáról, Ungvárról és Husztról csak szórványosan bukkannak fel unitárius vonatkozású adatok, legtöbbször az unitárius esetekben eljáró büntető hatóságok jegyzőkönyveiből.

Valamit feltétlenül meg kell jegyezni itten. Ezek a retorziók, sőt az unitarizmus ellen foganatosított erdélyi intézkedések sem fakadtak valamiféle különleges emberi gonoszságból. Az unitarizmust eredményező szellemi forradalom tulajdonképpen az élet más területein keletkezett és nem a vallások világában. Időpontja a keletkezésnek 1300-as évek közepe, színhelye Itália, neve reneszánsz. A XVI. század végére ez a szellemiség hanyatlóban van, mert az egész mozgalmat megteremtő polgárság elérte céljait, elvesztette feltörekvő, haladó jellegét, kiegyezett a feudalizmussal. A reneszánsz vallási megnyilatkozása, az unitarizmust is kitermelő radikális reformáció, az első időkben uralja magát a pápai udvart is. (Jacopo Sadoletto bíboros és baráti köre.) Mikor innen kiszorul, önállóan kezd szervezkedni Északolaszországban, majd innen szétszűrődik minden irányban. Az egyre reakciósabbá, haladásellenesebbé váló Európa azonban gyanús szemmel kíséri eszméiket és hordozóikat és ahol lehet erőszakkal csap le rájuk. Ez történik a királyi Magyarországon Egri Lukáccsal, de ez történik Dávid Ferencsel is. János Zsigmond emberi nagysága éppen itt van, hogy ismerve ezeket a történelmi előfeltételeket, merte vállalni a közösséget ezekkel a „kéteshírű” eszméikkel és azoknak képviselőjével.

A királyi Magyarország tehát lezárult az unitarizmus elől. A két debreceni és a nagyváradai disputa meggyőzte a fejedelmet is, Dávid Ferencet is, hogy a pártium papsága és az ott élő főurak végleg elzárták mindenféle szellemi szabadság és teológiai kötetlenség elől. Szükségszerűen ötlődött fel a gondolat: Irány a hódoltság terület, ahol nincsenek pozícióikat a reneszánsz szabadabb szellemétől féltő földesurak, és ahol az egyes közösségek állásfoglalása megnyerhető az unitarizmus eszméinek, még akkor is, ha az illető hely papja mereven elzárkózna előlük.

### Az Alföld déli részén

Az Alföld déli részén megállapítható unitárius területek ma nem tartoznak teljesen Magyarországhoz. (Pl. Temesvár és környéke.) Mivel azonban e részek apostola egy és ugyanaz a személy, Basilius István és megtérésük is egységes módon és azonos időben történt, össze kell foglaljuk történetüket.

Basilius István nevéhez kilenc nagyobb helység megszervezése fűződik. Az első Nagyvárad, amely közvetlenül a disputa után alakulhatott és még 1598-as adataink szerint is létezett, bár papiának, vagy papiainak nevét az egy Basilius kivételével nem ismerjük. A következő város Belényes, ahol az unitárius térítés eredményes volt. Ez a jómódú bányász-központ és kereskedővároska máig két éven át székelve Basilius Istvánnak és kiindulópontja a Tisza—Maros—Temes vidéke felé irányuló unitárius térítéseknek. 1570 tavaszán Basilius István Békésre, Makóvásárhelyre, (mai Hódmezővásárhely) Makóra és Szegedre viszi el az unitárius tanításokat, gyülekezeteket alakítva mindenfelé. Itt kell említést tennünk arról az újabban előkerült rendkívül érdekes adatról, amely szerint egy Gyuláról Nagyváradra költözött Atvafi állítása szerint az 1570-es években csak ariánusok élnek az egész városban. Szegedről Basilius délfelé Temesvárra, majd visszakanvarodva Erdély felé Simándra megy ugyancsak unitárius egyházközösségeket alakítva. Sajnos ezeknek a gyülekezeteknek papjairól és Basilius segítő társairól igen keveset tudunk. Karádi Pál, Óvári Benedek, Thordai Máté nevét őrizték meg a feljegyzések, akik közül az első temesvári superintendens volt, a második Belényesi, a harmadik pedig simándi unitárius pap. Újabban közzétett adatok tájékoztatnak arról, hogy Békésen Tóth Miklós volt egy ideig a lelkész, aki a legradikálisabb eszmák hordozójaként ismeretes egyháztörténetírásunk előtt.

Milyen volt hitelvi álláspontjuk az alföldi unitárius gyülekezeteknek? Szórványos emlékekből következtethetünk erre. Amikor Dávid Ferencet tiszta unitarizmusáért elítélik, és az erdélyi pásztorokkal külső nyomással fogadtatják el Krisztus imáadásának dogmáját, az alföldiek a legélesebben elutasítják ezt és megmaradnak a mester örökségénél. Ami hittani emlék fennmaradt ebből az időből (Thordai Máté hitvallása 1599-ből, Tóth Miklós elleni vizsgálat tanúvallomása Békésről, Karádi Pál levele stb.) kétségtelenül bizonyítja ezt. Van még egy hatalmas exegetikai munka is, amely kiváló gyűjteménye az alföldi unitarizmus hitvilágának, ez pedig a Karádi által 1580-ban írt „János jelenések könyve” magyarázata.

A XVI. század végére és a XVII. század elejére ezek az unitárius gyülekezetek legnagyobb részét megsemmisülnek. Ennek okát pontosan nem ismerjük. Kanyaró az okot abban feltételezi, hogy elszakadtak az erdélyiektől és magukra maradtak. Valószínűbb azonban, hogy részben az ellenséges indulatú Báthoriaknak, részben Méliuszéknek sikerült az unitáriusok ellen fordítani a törököt és ez gyülekezeteink megsemmisülését jelentette.

### Debrecen újabb „lelki válsága”

1568-tól kezdődően bukkan fel Debrecenben a református lelkészek között Somogyi Máté neve. Somogyi 1571-ben nyíltan unitárius eszmékkal lép fel és támogatója a városnak egyik legtekintélyesebb polgára, Patkó Mihály. Méliusz újra akcióba lép és Patkó Mihálynak a városi tanács színe előtt ígéretet kell tenni, hogy Méliusz hitén megmarad, Somogyi Máténak pedig el kellett mennie a városból. Majdnem egyidőben a híres debreceni kollégiumban tör ki „palotaforradalom”. Félegyházi Tamás, a híres scola rektora, diákjainak jelentős részével elhagyja Debrecen városát és Kolozsvárra költözik. 1571-től 1572-ig terjedő évben itt működnek. Ma már homályos az, hogy miként sikerült a városi tanácsnak és Méliusznak ezt a palotaforradalmat lecsillapítani és a dezertorokat visszacsábítani Debrecenbe.

### Nagymaros—Székesfehérvár

Újabban és az egyre számosabban előkerülő adatok azt bizonyítják, hogy a Dunántúlon először nem Baranyában, hanem Székesfehérváron és környékén, valamint a Dunakanyarban bukkan fel az unitarizmus, mégpedig egész korán, már 1568-ban. Ez a tény érthető. Az erdélyi fejedelmi udvarban számos székesfehérvári tisztségviselő volt (pl. Karádi Pál is székesfehérvári) akik gyakran tértek haza, vagy tartották fenn az érintkezést egykori hazájukkal. Így Dávid Ferenc könyvei hamar eljuthattak erre a területre. Székesfehérvár apostola Graciánus Máté és biztosan tudjuk hogy unitárius volt a mai Szabadbattyán és Polgárdi. Ez utóbbinak papját is ismerjük, Tolnai Lukácsnak nevezték.

A Dunakanyarban Nagymaros vált az unitarizmus középpontjává egy lelkes kereskedőpolgár, Nagymarosi Trombitás János jóvoltából. Nagymarosi Trombitás János bíró, császári harmincados, mérhetetlenül gazdag kereskedő, típusa a korabeli magyar kereskedő-intellektuálnak. Minden iránt érdeklődik, irodalmilag is felkészült, kiváló vitatkozó és fanatikus híve az unitarizmusnak. Kapcsolata Dávid Ferencsel személyes, Kolozsvárról könyveket kap tőle, ezeket propagandisztikus célzattal továbbküldi Székesfehérvárra. Édesapja eredetileg budai, majd annak eleste után Kassára költöző polgár és nagyon valószínű, hogy Trombitás kassai rokonságának közvetítésével tartja a kapcsolatot Dávid Ferencéssel. Amikor a szomorú emlékü nagyharsányi tragédia bekövetkezik és az ügy a budai pasa elé kerül, az unitáriusok szószólója Trombitás János és udvari papja Csapó György lesz. Nagymarosi Trombitás János csak rövid ideig tudja szolgálni az unitarizmus ügyét. 1578-ban magára hárítja a budai basát és kénytelen a királyi Magyarországra területére menekülni. Itt azonban felségsértési

pert indítanak ellene, sőt élete megmentése érdekében kénytelen katolizálni is. Hitéhez azonban továbbra is hűséges marad, sőt annak eszméit katolikusként is propagálja, amiért Nagyszombatból is kitiltják. Trombitás távozása után megindul a küzdelem Nagymarosért. 1584-ben már nem Csapó György a prédikátor a városban, hanem Siklósi Miklós, aki egyike volt azoknak a kálvinista papoknak, akiket Veresmarty Illés püspökkel a nagyharsányi tragédiáért felelősségre vont a budai basa. A nagymarosi unitarizmus tehát megszűnt és eltűnik Székesfehérvár környékén is a tizenöt éves háború pusztító viharai (1590—1605) között.

Az a néhány hittani emlék, amely fennmaradt a felső dunántúli unitarizmusról azt bizonyítja, hogy eszmeileg feltétlenül ragaszkodtak Dávid Ferenc tanításaihoz és hittanilag azon a szinten álltak, ahol Dávid Ferenc és társai 1568—1571 között voltak.

## A baranyai unitarizmus

Az eddig említett unitárius missziók és térítési területek közül alig egy kettő érte meg a XVII. századot és ezek is elpusztultak az 1600-as évek elején. Volt egy területe a mai Magyarországnak, ahol kerek egy évszázadig élt még hitünk és csak a felszabadító háborúk után a legkegyetlenebb katonai brutalitással számolták föl, ennek ellenére még egy századig lapangó parázs formájában tovább él és véglegesen csak a XVIII. század második felében tűnik el. Ez a terület legnagyobb részét a mai Baranya megyét foglalja magába, de átnyúlt Somogy és Tolna megyékbe is.

Igen valószínű, hogy az unitarizmus benyomulása Baranyába több irányból és több hullámban történt. Az első kísérletek Székesfehérvár—Nagymaros irányából történhettek. Méliusz Péternek 1570. aug. 10-ről kelt levele arról tudósít, hogy a Duna mentén Laskon és Tolnán volt disputa az unitáriusok és a reformátusok között. A tolnai unitárius gyülekezet meglétét még 1573-ban is említi Gerlach István a Konstantinápolyba utazó császári követ udvari papja. Gerlach szerint az áriánusok Tolnán kisebbségben vannak. Azt hiszem nem járok messze az igazságtól, ha feltételezem, hogy ezek az első hullámok Nagymaros Székesfehérvár irányából haladtak dél felé a Duna mentén. Erősebb és intenzívebb volt az a hullám, amely Szeged felől a hódoltsági Duna—Tisza között átszelve, először a Duna balpartján, Bács-Bodrog megyében lévő Küllödöt érte el, majd átment a Dunán és Nagyharsányon áthatolva haladt előre Pécs felé. Ennek a hullámnak első apostolait már név szerint is ismerjük, bár életükről nagyon keveset tudunk. Jászberényi György volt az egyik és Alvinczi György volt a másik. Jászberényit nagytudású, kiváló vitaközönak írja le Válaszuti György pécsi rektor, később lelkész, akinek elődje volt a pécsi prédikátorságban.

Alvinczi György egy tragikusan szomorú eset következtében vált az unitarizmus első magyarországi mártírjává. Pécs megtérésevel kapcsolatban még szerepel Alvinczini is, de nem marad ott diadala színhelyén társával, hanem Nagyharsány papja lesz. 1574-ben megjelenik e mezővároskában Veresmarty Illés református püspök és vitát kezd vele. A vita végén a magukat győztesnek valló püspökek Alvinczit halálra ítéltetik és felakasztatják. A szintén Nagyharsányban levő Tolnai Lukácsnak sikerül az unitárius hívek segítségével Pécsre menekülnie. Az ügyet az unitáriusok nem hagyják annyiban és a már említett Nagymarosi Trombitás János közvetítésével a budai basa elé terjesztik, aki Veresmarty püspököt és társait börtönbe zárátja. Előbb azonban — maga is kíváncsi lévén a különböző keresztény hittani felfogásra — Veresmartyék és az unitáriusok között hitvitát rendeztet. E tény kerül „budai disputa” néven az unitárius történelembe.

Jászberényi György 1588. évi halála után Pécs prédikátora a kiváló tehetségű és nagyműveltségű Válaszuti György lesz Pécs unitárius apostola. Neve irodalomtörténész körökben is jól ismert, mert ő írta és — miként legújabbán Esze Tamás bebizonyította — a térítés céljára nagyszerűen fel is használta a Comédia

Válaszutiana, vagy más címen „Debreceni Disputa” nevű szatirikus vitadrámát, mely a korabeli dráma-irodalomnak nagyrabecsült darabja. Válaszuti nevéhez egy másik hitvita jegyzőkönyve is fűződik. Mikor meghal Jászberényi, a tolnai kálvinisták pásztoráskodására és odautazik hitvitára. Ennek a vitának eseményeit őrzi a „Pécsi Disputa” című kézírásos munka, tulajdonképpen a vita hű jegyzőkönyve, amely irányos szép stílusával, és az 1568. évi tordai országgyűléshez ragaszkodó és a lelkiismereti szabadságot feltétlenül érvényre juttató felfogásával a XVI. századi magyar szellemi élet egyik gyöngyszemévé vált.

A fenn említett apostoloknak és sok-sok névtelen társuknak áldásos fáradozása eredményezte, hogy a baranyai unitarizmus erős gyökeret vert e dunántúli tájban. Egészen pontos adataink nincsenek az egyházközségek számáról és a lelkészekről. Több korabeli forrás és a felszabadító háborúkat követő hivatalos kamarai összeírás vallási adatainak egybevetéséből megállapítható, hogy mintegy 80—90 községben 60—70 lelkészszébe szervezve éltek az unitáriusok Baranyában. Központjuk váltakozva Pécs, illetve Pellérd volt. Egy legújabbban előkerült hiteles adat szerint Pécs keresztény lakosságából 1620-ban kb. 700 rk. kb. 1200 unitárius és mintegy 60—70 református. Egyre több nyoma kerül elő annak, hogy szervezetük élén püspök állt, ha nem is végig, de hosszabb ideig. Az 1687—1691 között történt katonai felszámolásuk során, a jezsuita évkönyvek tanúsága szerint négy főpapjukat számolták fel, ezek valószínűleg espereseik lehettek. Iskolájuk Pécsen volt és nem lehet kétséges, hogy fiatal papi nemzedéküket ez az iskola nevelte.

Hittani rendszerük talán a legjobban ismeretes valamennyi XVI. századi unitárius közösség hittani rendszeréből a mai Magyarország területén. Az Istenről vallott felfogásuk és a Szentháromság kérdésében elfoglalt álláspontjuk teljes mértékben Dávid Ferencnek és az erdélyieknek nézeteivel azonos, mégpedig Dávid teológiai fejlődésének csúcspontjával, tiszta unitarizmusával. Új lendületet adott a baranyai teológiai fejlődésnek az a tény, hogy Dávid Ferenc tiszta unitarizmusának és a Kolozsvárott 1571—1574 között végbement teológiai radikálizmus (Sommer—Paleolog—Paruta—Neuser—Glirius) fejlődésének egyik prominens ismerője és képviselője, Bogáthi Fazekas Miklós 1582-ben a fejedelmi zaklatások elől Baranyába menekül és az itteni iskolában tanít Pécsen. Bogáthi maga jegyzi fel pécsi teológiai munkálkodásának eredményeit. Megfogalmazza és ismerteti azt a teológiai koncepciót, amelyet Dávid Ferenc halála után az erdélyi unitáriusokra erőszakoltak. Írt 28 tételt, az igazság kinvozmozására a Szent Lélekről. Magvarázta az apostolok leveleit. Lefordította és átdolgozta 51 cikkelybe Paleolog Apokalypsis c. munkáját. Természetes, hogy mikor Bogáthi néhány év múlva visszatér Erdélybe, művei Baranyában maradnak és az ottani egyház szellemi bázisává válnak. Maga a radikális kör is élénk hatóténvező a baranyai unitáriusok szellemi életében. Paleologot hiteles forrásaink igen gyakran emlegetik és Sommer sem ismeretlen név előttünk. Neusernek törekvése, amellyel a kereszténység és az iszlám közös nevezőre hozásán fáradozik, nem maradhatott nyom nélkül sehol Magyarországon, ahol unitárius közösségek húzódtak meg a török félhold árnyékában. A XVI. század teológiai radikálizmusának néhány fontos dokumentuma éppen a közelmúltban került elő Baranyából és most van feldolgozás alatt. Ez a dokumentum az ún. kecskeméti kódex, amely két Paleolog-művet tartalmaz és még egy meghatározásra váró unitárius munkát. Mindhárom latin nyelvű és megállapíthatóan valahonnan Baranyából származik.

A baranyai unitarizmus élete, a nagyszerű hódítás után váltakozó volt. Vannak adataink arról, hogy egy-két egyházközség katolizál, vagy kálvinistává lesz. Ugyanakkor az unitáriusok is nyernek gyülekezeteket. Alapjában véve azonban a törzs unitárius tömb egységében éli a maga életét 1687-ig. Közben viharos idők zúgnak el Baranya felett és a „felszabadító” háborúk után nyomban megindul a katolizálás ezeken a helyeken. A „felszabadító” szót idéző jelbe tettem és nem ok nélkül. Amióta a magyar történetírás megszabadult a Habsburg-loyalitás büvkörétől és kutatásainak szín-

terét mindjobban a nép történetére tette át fejedelmek és főurak élettörténetéről, egyre döbbenetesebben rajzolódik ki az a félelmetes, és a százötven éves uralommal szinte konkuráló népiirtás, amit a Habsburgok felszabadítás és kuruc-rebellió felszámolása címén elkövettek. Bízvást idesorolható egyik fejezet anyagaként az a négy esztendő, amely alatt a baranyai unitárizmust (sok más protestáns egyházközséggel együtt) leradírozták a magyar föld színéről. A pécsi jezsuiták évkönyvei a szelíd meggyőzés és térítő munka eredményének könyvelik el a „diadalmas” négy esztendőt. A levéltárak mélyéről azonban a császári zsoldosok brutalitásának dokumentumai kerülnek elő, unitárius faluk bírának kőpadra vonásával, térni nem akaró községek lövetésével és egyéb raffinált kínzási módokkal. De hagyjuk e sötét képeket. Talán még csak annyit említsünk meg, hogy az 1700-as évek elején Rákóczi világának szabadabb levegőjében újra Kolozsvárról kérnek papokat a baranyaiak. A siklósi ferencesek pedig 1771-ből jegyzik fel, hogy „Siklóson az ariánusok feltámadtak”. Mindezek a kísérletek eredménytelenek voltak és helyi jellegűek. A baranyai unitárizmus életfáját 1687 és 1691 közötti négy esztendőben végleg elmetstették. A hívek egy része engedett a kényszernek és katolizált, a kisebb része a gyülekezeteknek, amelyik tehette, kálvinista vagy lutheránus gyülekezetekbe menekült és itt szívódott fel. Az unitáriusok Baranyából eltűntek.

### Vissza- és előtekintés

Négyszáz esztendővel ezelőtt, amikor az unitárizmus megkezdte nagyszerű hódító útját a mai Magyarország területén a felekezeti viszonyok nagyjából elrendeződtek. A különböző gyülekezetek és patrónusai letették már szavazatukat a reformáció egyik vagy másik ágazata mellett. Ezen a területen kellett új utat törni hitünknek. Mi lehetett az az eszme, amellyel felvér-

tezve magukat felléphetek egész országunk területén. Mindenekelőtt a magyarság szellemi együvértartozásának az érzése a három részre darabolt országban. Képviselhetette a hatalmat a habsburgi német éra, lehetett megszálló a török világbirodalom expanziója, kormányozhatott a magyar választott király, mindhárom országrész magyarul gondolkodott és a közös magyar szellemi örökségből merített. A Mátyás király idejében kialakult „újjászületés” egyformán termékeny előkészítője lehetett hitünknek a Duna-kanyarban, Baranyában, az Alföldön és Erdélyben. A másik eszme az unitárius hitelvek dinamizmusa, amelyből dogmamentessége, sőt dogmaellenessége fakadt. Nem tudott hinni csalhatatlan papírtézisekben és az életet kereste. Ezért hirdette meg a lelkiismereti szabadság törvényét és élt vele. Végül, de nem utolsósorban, diadalainak eszköze volt optimizmusa, amellyel elsősorban a hódoltság lakosságának lett vigasztalója. Ez az optimizmus a romantikus superlativusban azt az apokaliptikus reményt fejezte ki, hogy sikerül közös nevezőre hoznia a dogmától megtisztított kereszténységet és az iszlámot, a realitások területén azonban azt, hogy lehet és kell a XVI. század előfeltételei között is élni, a török hódoltság keretein belül is megmaradni. Azt hiszem nem véletlen az, hogy Baranya kivételével az unitárizmus akkor tűnik el a mai Magyarország területén, amikor a tizenöt éves háború nagy véráldozata és eredménytelensége predestinációs reménytelenségbe hajszolta a kiábrándult népet.

Ha pedig előre tekintve, azt keressük, mi az ami örökségként maradt a XVI. századi unitárizmusból a mai unitárizmus számára, csak azt kell mondjuk: az újjászületés vágya és törekvése a lelkiélet területén; az unitárizmus dogmamentes, dinamikus szemlélete és a lelkiismeret szabadságának törvénye; végül pedig az élet optimista szemlélete, amely az élet legnehezebb viszonyai között is hisz a jövőben, mert úgy érzi, hogy hivatása van ezen a földön.

Szász János

## J E L E N Ű N K

A történelmi visszaemlékezéseknek csupán akkor van értelme, ha ez a visszapillantás az erőmerítés célját szolgálja annak érdekében, hogy világosan felismerjük tennivalóinkat a jelenben, annak a jövőnek érdekében, amelyért dolgozni elhivatottságunk érzetéből fakadó szent kötelességként jelentkezik. Történelmi múltunknak négy évszázadra terjedő korszaka arról beszél, hogy mi mindenkor elkötelezettjei voltunk a felvilágosultság, a lelkiismereti szabadság, a haladás és a tolerancia szellemének. Ezekért az igazságokért szenvedett mártírhalált Dávid Ferenc. Ezekért az igazságokért való harc szövi át egész egyházi történelmünket, természetesen kell hát ezekre a pillérekre építenünk jelenünket és jövőnket. Zászlóvivői voltunk és maradunk a felvilágosultság szellemének! Számunkra hit és értelem ikertestvérek, éppen ezért soha nem teszünk hitünk tárgyává olyan elveket, vagy dogmákat, amelyek a felvilágosult értelemmel, vagy a tudomány egyértelmű álláspontjával ellentétben állanak. Harcosai és törvénybeiktatói voltunk a lelkiismereti szabadságnak. Ezt ma is hisszük és valljuk, mert a lelkiismereti szabadság előfeltétele minden szabad vizsgálódásnak, felismert igazságok bátor kimondásának és érvényrejtetésének. Ezen épül fel az egész modern civilizáció, ez a fundamentuma minden humanitásnak és a kultúra minden eredményének. Képviselői voltunk és maradunk a haladás szellemének. Tudjuk, hogy az élet lényege a fejlődés és a mozgás. Halott az, ami nem fejlődik és megáll. Mi az életet kívánjuk szolgálni, ezért az unitárius ember így vallja hitét: „Nil humani me alienum puto!” — „Semmi ami emberi, nem idegen tőlem!” Jézusnak Isten országáról mondott példázatait követjük. Tudjuk tehát, hogy Isten országa, az emberi fejlődés útján valósulhat meg az önző individuálistus-

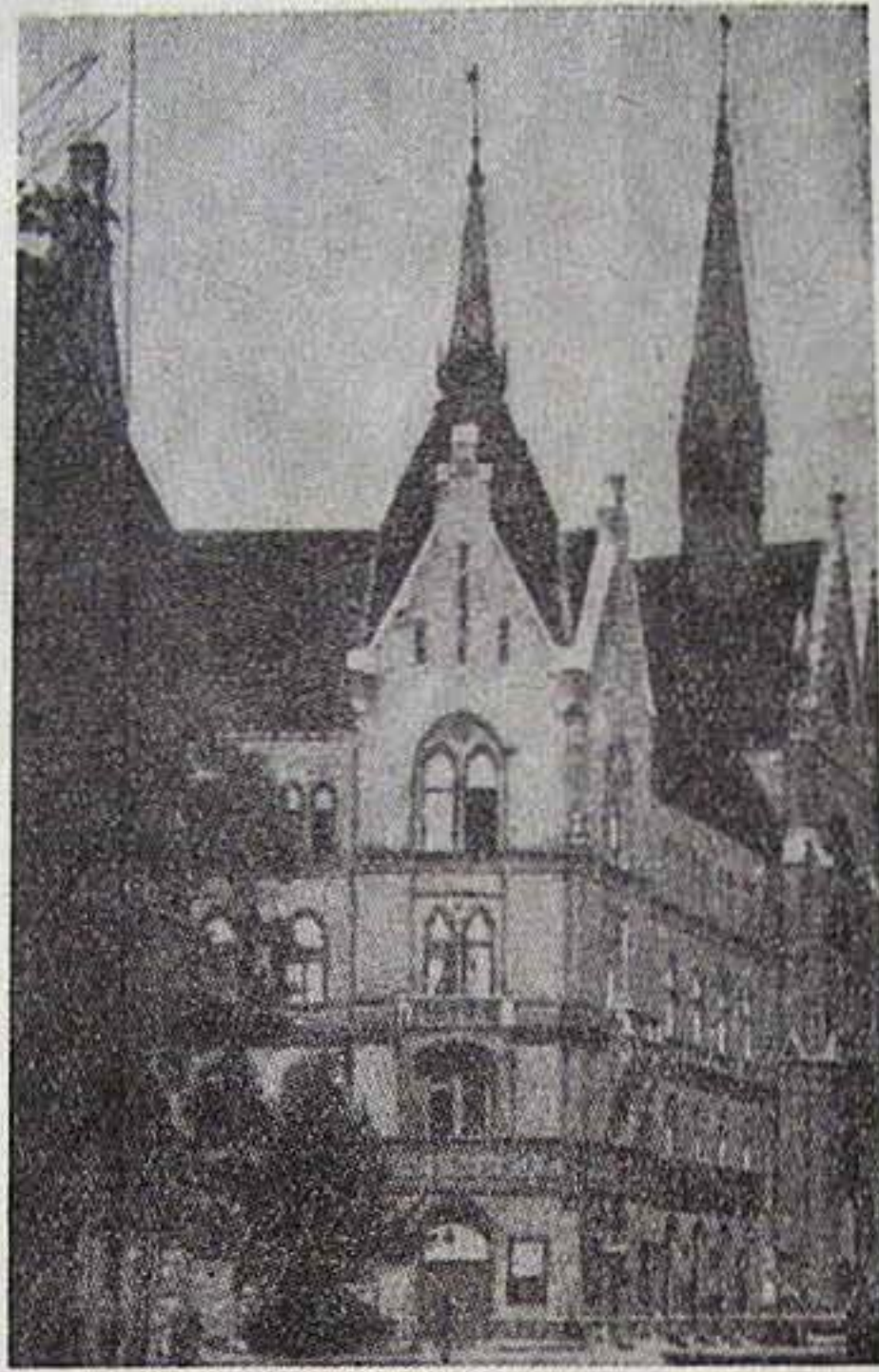
tól az önzetlen közösségben való kiteljesedés fejlődésében és tökéletesedésében. Vallottuk és valljuk a tolerancia elvét, mint a hívő és kulturált emberség alapját. A tolerancia elve biztosítja az előítéletmentességet, az egymás iránti türelmet és annak felismerését, hogy a világot nem lehet kettéosztani szentre és profánra, mert az isteni gyakran nyilatkozik meg az úgynevezett profánban és a világban, és az úgynevezett szent gyakran profanizálódik a türelmetlenség elvakultsága, és fejlődésre való képtelensége következtében. Ez alkotja az ember-Jézusról tanult hitünknek, történelmi magyar unitárizmusunknak elvi magját. Az elveknek és igazságoknak képviselőkre van szüksége, a képviselőknek eszközökre. Ilyen eszköz az egyház és annak gyülekezetei. Magyarországi unitárius egyházunknak minden gyülekezetét tehát úgy kell tekinteni, mint isteni esz-közt a Jézustól tanult igazságok szolgálatára.

A négyszáz éves évfordulón sorakoztassuk fel láthatóan is szép eszközeinket hazánk unitárius életének hitmezején, hogy figyelmeztetően szóljanak hozzánk, hogy az eszközök is holtak, ha nem töltik meg azokat a hívők buzgó imádságai és az a tette serkentő szellem és építőkész szolgálat, amely századokon át őseinket jellemezte! Sajnos, csak temetési statisztikáinkból tudunk következtetéseket levonni arra, hogy Magyarországon ma mintegy 25—30 ezer unitárius él. Bár csak minden tagja ennek a nem jelentéktelen seregnek megszentelődne ünnepeink áldásai által és betöltené unitárius történelmi hivatását, unitárius templomainkban és intézményeinkben kapott lelkes szellemi és alkotó munkássága erejével.

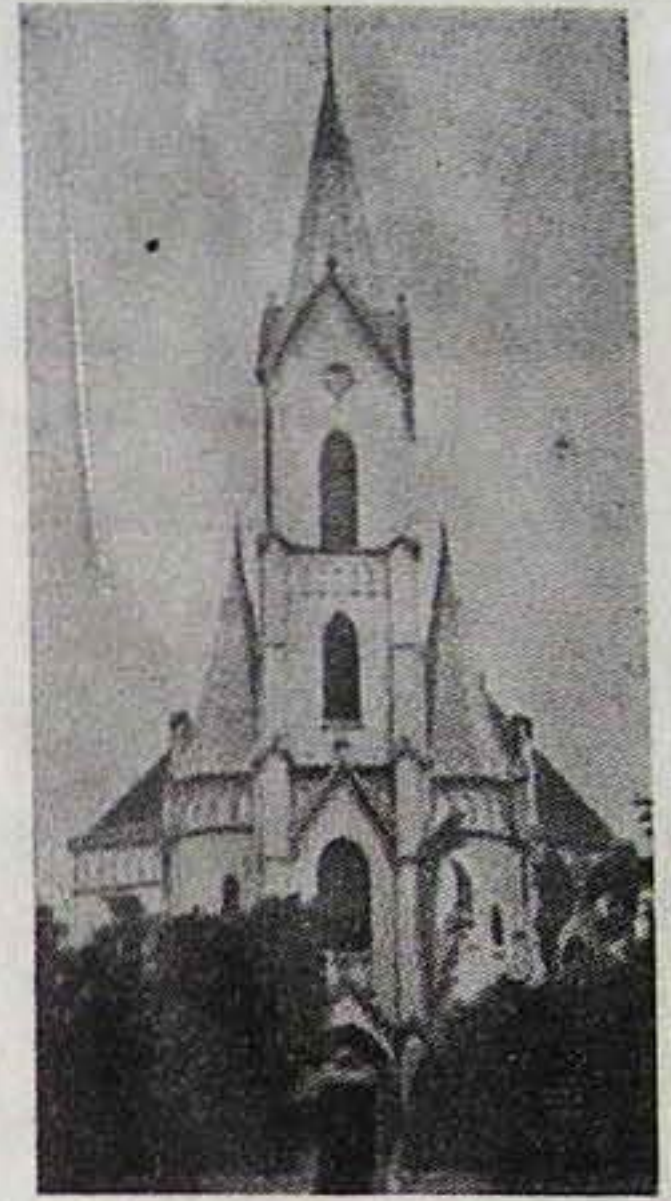




**Pestlőrinc**



**Budapest V., Nagy Ignác u. 2.**



**Hódmezővásárhely**



**Budapest IX., Hőgyes E. u. 3.  
A templom belseje**

## Templomaink



**Debrecen**



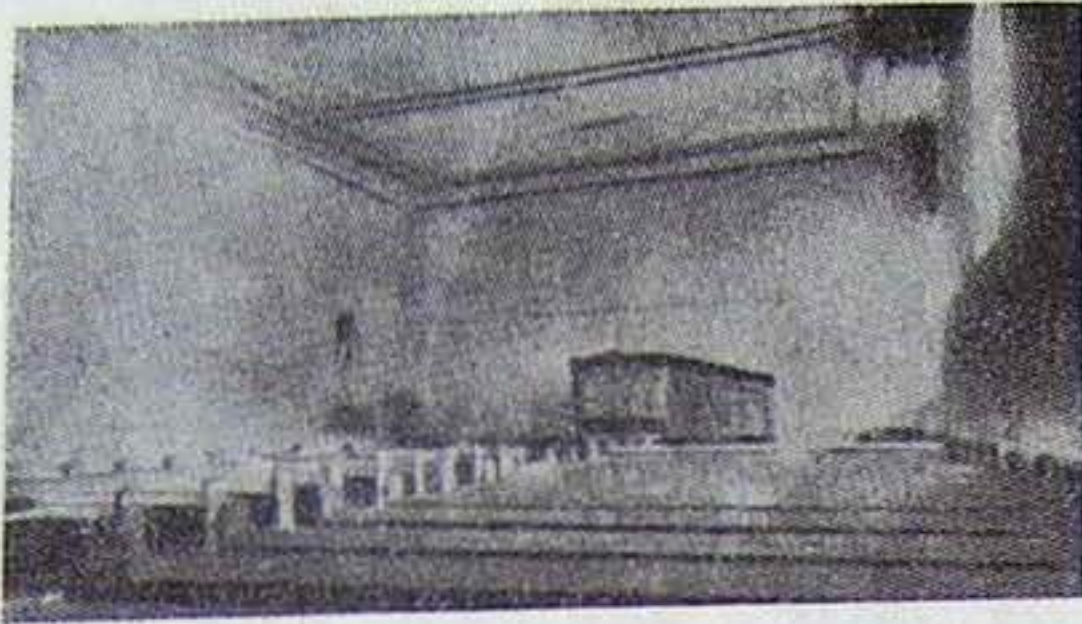
**Kocsord**



**Unitárius címer**



**Dunapataj**



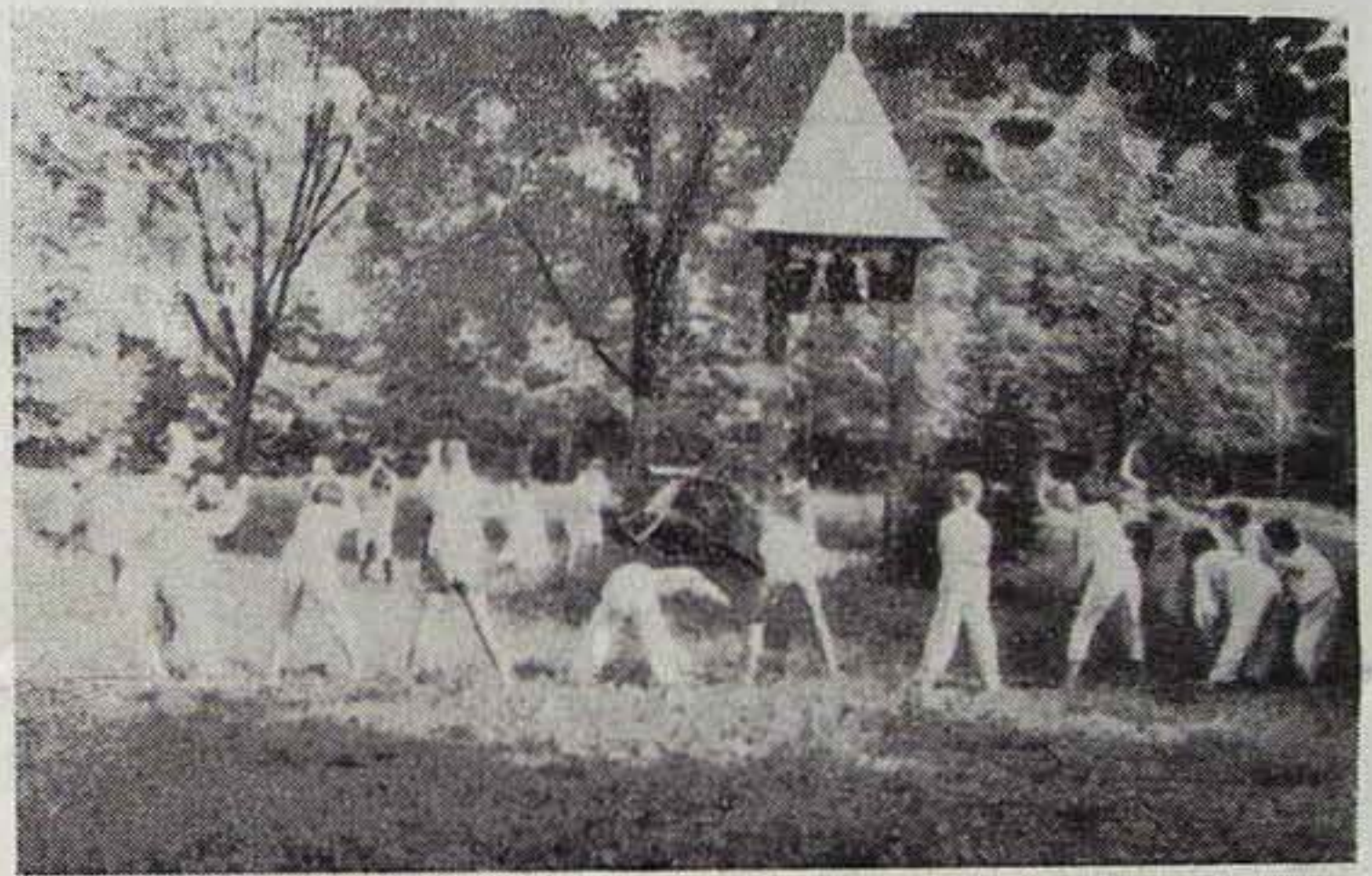
**Polgárdi. A templom belseje**



**Füzesgyarmat**



**Schweitzer Albert Otthon**



**Schweitzer Albert szeretet és béke harang**

## **Magyarkút**



**Szentábrahám Mihály püspök szobra  
A második világháborúban elpusztult**



**Szentábrahám Mihály  
Pihenő**